

A CSALÁDSEGÍTÉS KIALAKULÁSA ÉS FEJLŐDÉSE MAGYARORSZÁGON 1985-től NAPJAINKIG

1. Előzmények

1.1 Elméleti megalapozás

Neves szakemberek közreműködésével a hetvenes évek végén kezdődött Magyarországon egy jelentős kutatási program, amely „Társadalmi Beilleszkedési Zavarok Magyarországon” címen vált ismertté.

A kutatási program a társadalmi deviancia kialakulásának okait, elterjedtségét, megjelenési formáit vizsgálta.

Javaslatokat fogalmaztak meg a társadalmi beilleszkedési zavarok korlátozását célzó gyakorlati tennivalókra, a kívánatos cselekvési irányokra.

Ezek kiterjedtek egyrészt a makrostrukturális folyamatokra, másrészt a felderítés, megelőzés és beavatkozás általános, „alapellátás jellegű” intézményeire, illetve a beilleszkedési zavarok kezelésével, visszaszorításával kapcsolatos sajátos eljárásokra.

A javaslatok körében egyetlen jelentős új intézményként a **családgondozó állomások hálózatának** kialakítását célozták meg.

A családgondozó állomásoknak kettős szerepkört szántak:

1. Területi ellátásként családgondozási, szociálpolitikai, mentális ellátások biztosítása.
2. Az illetékességi területükön önállóan működő állami és társadalmi hálózatok koordinálása, szakmai felügyelete.

A koncepció szerint 15-20 éves távlatban egy **családcentrikus**, alapellátás jellegű humánszolgáltatásokat biztosító családgondozói és mentális egészségügyi intézményhálózat kiépítésére tettek javaslatot.

Úgy gondolták, hogy ez a hálózat országos méretekben képes lesz ellátni a különböző deviáns viselkedésformák megelőzésének feladatát.

Ezen feltevésüket arra alapozták, hogy az egyénnek és közvetlen környezetének sokoldalú támogatása a szocializációs folyamatnak abban a szakaszában kecsegtet sikerrel, amely **megelőzi** valamely sajátos deviáns állapot tartós rögzülését.

Ekkor még szociális segéllyel, családgondozással, tanácsadással viszonylag egyszerű módon korrigálható az életvitel veszélyes sodródása.

Az akkor működő intézmények azért nem feleltek meg a követelményeknek, mert elégtelenül működött a megelőző családgondozás, és egymástól függetlenül, koordinálatlanul végezték tevékenységüket.

Ezen kívül tartalmi fejlesztést is javasoltak a következők szerint:

1. Az egyént környezetével egységben kezeli, vagyis nemcsak a gyermeket és az arra rászoruló szüleit, hanem a veszélyeztető vagy veszélyeztetett családját is gondozza.
2. A gondozás nem egyszeri beavatkozás a család életébe, hanem folyamatos és egységes egészségügyi, pszichológiai, és szociális támogatás, amelyet erre a feladatra kiképzett szakemberek végeznek.
3. A családgondozás valamennyi formája egységes rendszerben alkalmazható. Az állomás saját feladatkörében ellátja és integrálja mindazt a gondozói tevékenységet, amelyet eddig más hálózatok láttak el, vagy amelyeknek nem volt gazdájuk.
4. A gondozó szervezet mindenki számára hozzáférhető, azonnali vagy folyamatos segítségnyújtásra is alkalmas. Tevékenysége központjában a **család** áll, de figyelme kiterjed a családi keretek között el nem érhető emberekre is.
5. Mindezek révén elkerülhetőek a párhuzamos vagy egymásnak ellentmondó beavatkozások.
6. Létrejön az adott területen működő egyéb érintett szervek és vállalkozások tevékenységét integráló, szakmailag ellenőrző és az összes szükséges információt együtt kezelő helyi központ.

Néhány szakmai kérdésre is felhívták a figyelmet:

1. A családgondozás „terep” munka, amely önmagában nem képzelhető el. Kiegészítésként rendszerint szükség van intézeti tevékenységre (tanácsadás, terápia, stb.) is, vagyis rendelkeznie kell a változatos humánszolgáltatások biztosításának lehetőségével.
2. A családgondozó bár speciálisan felkészült szakember, óhatatlanul szembekerül olyan problémákkal, amelyek kezelésében nem illetékes.
3. A családgondozás inkább a súlyos válsághelyzetben levő családokkal foglalkozik, de az átlagcsaládok életében is keletkezhetnek olyan problémák, amelyek kezelését biztosítani kell.
4. A családgondozó nem mindig találkozik **együttműködésre hajlandó** családdal, gyakran nincs is család csak gondozásra szoruló személy, ilyen helyzetekben speciális beavatkozási módszerekre van szükség.

Szervezeti keretére vonatkozó javaslat:

1. Önálló intézményi egységként való kialakítása.
2. Fokozatos kiépítése modellkísérletek eredményeinek elemzése után.
3. Az állomás nem hatósági eszközökkel tevékenykedik, hanem azokat megelőzve, egyes esetekben azokat követve jár el.
4. Nem zárható ki, hogy az állomás munkatársa átruházott hatáskörben ne gyakorolhasson államigazgatási-hatósági funkciókat.

Végigtekintve az előzőekben leírtakat szembetűnő, hogy a jelen és közelmúlt szakmai vitáit kiváltó elvek valamennyiét érintették ezek az 1985-ben megfogalmazott gondolatok.

1.2 Modellkísérletek

A kutatás azt javasolta, hogy a kísérleti intézményeket különböző régiókban, a beilleszkedési zavaroktól leginkább érintett területeken kívánatos kialakítani. A fenti javaslatnak többé-kevésbé megfelelően 1985-ben Budapesten és néhány vidéki településen létrejöttek az első családsegítő intézmények „**Családsegítő Központ**” elnevezéssel.

A létrejött intézmények munkatársai különböző területekről rekrutálódtak, döntő többségük felsőfokú diplomával rendelkezett. A szaktárca rövid felkészítést szervezett részükre, ami után elkezdték működésüket. Az intézményeket fenntartó tanácsok célzott anyagi támogatásban részesültek.

A **Központi Népi Ellenőrzési Bizottság** 1987-ben azzal a céllal vizsgálta meg a családsegítő központokat, hogy a kísérleti szakasz lezáruljon, és rendezni lehessen azokat a nyitott kérdéseket, amelyek gátolják a tartalmi továbblépést. A vizsgálati jelentés a családsegítő központok sokszínűségét, széles spektrumú tevékenységét állapította meg.

A KNEB vizsgálat a kísérletet eredményesnek tekintette, és javasolta a családsegítő központok országos hálózattá szervezését, és tevékenységük olyan kormányzati szintű szabályozását, amely egyértelmű eligazítást nyújt létesítésükhöz.

A jelentés ismertetésekor (amelyre meghívást kaptak az akkor már nagyobb számban működő intézmények) Ferge Zsuzsa kiemelte a szakemberképzés szükségességét, és felhívta a figyelmet a szociális szakemberek nélküli nagyarányú intézményfejlesztés veszélyeire.

2. A Magyar Családsegítők Országos Kamarájának megalakulása és tevékenysége

2.1 A megalakulás indokoltsága és körülményei

A KNEB jelentést követően növekedni indult a családsegítő intézmények száma, 1990-ben már 83 működött, többségében „Családsegítő Szolgálat” elnevezéssel. Ugyanakkor az intézmények jogi szabályozásának kérdésében semmi nem történt, (Ez talán érthető, hiszen a rendszerváltozás előestéjén a politikának fontosabb dolga is akadt) újszerűségével, szellemiségével „idegen testként” volt jelen a tanácsok intézményrendszerében.

Egy-két próbálkozás kivételével nem működött formálisan szervezett továbbképzési rendszer, nem volt hatékony módszertani központ. (A NYEDOMO-nak –a szaktárca módszertani intézménye- volt némi próbálkozása) A családsegítők egymáshoz jártak tapasztalatcserére, maguk szerveztek továbbképzéseket, külföldi szakirodalom fordításából tanulták a szakma alapjait. Egy ilyen továbbképzés alkalmával 1989-ben Kistarcsán merült fel először a kamara létrehozásának gondolata. Közvetlen kiváltó indokaként a jogi szabályozatlanság, a magukra hagyatottság, a fokozódó tanácsai majd önkormányzati elutasítás jelentkezett.

A rendszerváltozást követően a felálló önkormányzatok több intézményt megszüntettek, elsorvasztottak, mivel „fölöslegesnek, a régi rendszer vadhajtásának” tekintették, ami ráadásul anyagilag is terhelte a költségvetésüket. Azzal is érveltek, hogy a működési költségét segélyezésre fordítva hatékonyabb ellátást tudnak biztosítani.

Ebben az időben már működött a Szociális Munkások Magyarországi Egyesülete, de az nem tudott megfelelő szakmai érdekképviseletet biztosítani.

1990. október 24-én Budapest-Újpalotán a „Zöld Házban” alakult meg a Magyar Családsegítők Országos Kamarája. (Ezt megelőzően hosszú szakmai vita volt arról, hogy milyen szervezeti forma –szövetség vagy kamara- képes a hatékonyabb érdekképviseletet ellátni) A Kamara december 5-én a Népjóléti Minisztériumban tartotta II. közgyűlését, amelyen sor került a tisztségviselők megválasztására. Ezen a közgyűlésen Dr. Rókusfalvy Pál helyettes államtitkár tájékoztatást adott a családsegítés szociális alapellátásban betöltött szerepéről, a várható jogi szabályozás kérdéseiről.

2.2 A Kamara (egyesület) szakmai érdekvérvényesítő tevékenysége a jogi szabályozás megteremtéséhez

A megalakulás után az események felgyorsultak, hiszen napirenden volt az önkormányzatok kötelezően ellátandó egészségügyi és szociális alap- és

többletfeladatairól szóló törvény-tervezet parlamenti előterjesztése. (1991. évi XX. tv.)

A Kamara szakmai bizottságának (a személyes kapcsolatokat is kihasználva) sikerült a Parlament illetékes bizottságánál módosító javaslatunkat elfogadtatni, így a törvénybe az általunk javasolt szövegezés került be. (- a családok külön jogszabályban meghatározott szociális és mentálhigiénés ellátása és a családi rendszer működési zavarainak megelőzése (komplex családgondozás))

Ez jelentős előrelépés volt a korábbiakhoz képest, de nem teremtett biztonságot a családsegítők működéséhez. Legtöbb problémát az anyagiak, az intézmények finanszírozásának nehézségei okozták. Erre vonatkozóan 1991-ben állásfoglalást kértünk a Népjóléti Minisztériumtól aki közölte, hogy „a családsegítő szolgálatok fenntartásának és működtetésének finanszírozására az egy inaktív lakosra jutó 3.000 Ft-os normatíva tartalmaz fedezetet. Ebben természetesen a segélykeretek is beletartoznak”. Ez az információ nagy segítséget jelentett, hiszen érvként tudták a családsegítők felhasználni az önkormányzatoknál.

Ugyancsak ebben az évben fogalmaztunk meg egy tájékoztató levelet a családsegítésről, amelyet a Népjóléti Minisztérium Helyettes Államtitkára, és a Kamara Elnöke írt alá. Ezt a levelet a tárca eljuttatta valamennyi települési önkormányzat számára, de nem érte el az általunk remélt hatást.

Időközben jó munkakapcsolat alakult ki a Kamara és a Népjóléti Minisztérium Család, Gyermek- és Ifjúságvédelmi Főosztálya között, így 1991-ben elértük egy családsegítésre vonatkozó jogszabálytervezet előkészítését.

Ez a rendelettervezet az akkor működő Szociálpolitikai Tanács elé került, amelyhez az alábbiakat fűztük:

Az önkormányzati feladat és hatásköri törvény értelmében kötelezővé tett szociális alapellátások között közvetlenül és közvetve is megjelenik a családsegítés. A törvény azonban nem tartalmazott ajánlásokat a megvalósítás számára, ami hátrányosan érintette különösen azokat a területeket, ahol korábban hasonló tevékenységet nem szerveztek és nem folytattak.

A családsegítő központok egzisztenciája sok helyen kérdésessé vált. Az okok közt elsőként említhető a megfelelő szakmai jogszabály hiánya. Az önkormányzatok normatív finanszírozása nem tartalmaz erre a feladatra nevesített támogatást.

A jogszabály tervezet célja a családsegítés szakmai tevékenységi körének meghatározása volt. E mellett a szakmai, módszertani irányítás és felügyelet kérdését is érintette, mivel az önkormányzati hatásköri törvény erről nem rendelkezik.

A tárca felkérésére 1991-ben készítettük el a családsegítő intézmények országos vizsgálatát. (85 intézmény működött)

A végleges jogi szabályozással 1993-ig, a szociális törvény megjelenéséig, illetve 1994-ig, a működést szabályozó miniszteri rendeletig kellett várni.

A szociális törvény és a miniszteri rendelet (2/1994.) előkészítésén évekig dolgoztunk, több országos fórumot szerveztünk megvitatására, mivel teljes szakmai konszenzus kialakítására törekedtünk.

Végül egy olyan keret jellegű jogszabály született, amely megfelelő mozgásteret biztosított az intézmények tevékenységéhez.

Ez a szabályozás még nem tartalmazott a nyilvántartási rendszerre vonatkozó szabályokat, ezért az intézmények eltérő nyilvántartásokat vezettek, ami megnehezítette a kutatásokat, és a statisztikai adatgyűjtést. Ezen okok miatt az 1998 és az 1999-es évekről szóló statisztikai jelentéseket fenntartással kell fogadni. (Mivel a KSH által kért adatok egy része nem szerepelt a családsegítők nyilvántartásában azokat csak pontatlanul „megsaccolva” töltötték ki, illetve az adatlapon több kérdés értelmezési problémákat vetett fel.) A szakárca ezekből az adatokból vont le következtetéseket az intézmények működésére, tevékenységére, ami érthetően nem minden esetben tükrözte a valós helyzetet. Ajánlásaink nyomán a családsegítők egymáshoz közelítették adminisztrációjukat, ami végül a szakmai rendeletben is helyet kapott. A törvény haladékat adott az önkormányzatoknak az intézmény kiépítésére vonatkozóan, amelyet tovább halasztgattak 1999-ig.

A tárcánál elértük, hogy az intézményhálózat fejlesztésére évente pályázatok kerüljenek kiírásra. Volt olyan év, amikor 12 millió forint állt rendelkezésünkre meghívásos pályázat formájában, de alig találtunk pályázókat.

A rendelkezésünkre bocsátott keretből pályázati úton milliós nagyságrendben tudtuk támogatni az intézmények számítógéppel való ellátását.

1996-tól bekapcsolódtunk a gyermekvédelmi törvény előkészítésébe. Fontosnak tartottuk, hogy kialakuljon az alapellátásban egy szociális munka eszközeit alkalmazó új intézményhálózat, amely átveszi a családsegítőktől a veszélyeztetett gyermeket családot gondozását.

Ebben az időben már oly mértékben növekedett az elszegényedés, a veszélyeztetett gyermekek száma, hogy a problémák kezelése meghaladta az amúgy még csekély számban működő családsegítők kapacitását.

A gyermekjóléti szolgálat feladatkörét tekintve hamar sikerült konszenzust kialakítani, nem így a szervezeti hovatartozását illetően. Szakmailag legjobb megoldásnak a már működő családsegítés keretei között önálló szakmai egységként való funkcionálását tekintettük, de szabad utat kapott az önálló intézményi forma is. Már akkor látszott, hogy a törvény szakmailag legkritikusabb pontját az önálló családgondozó alkalmazása fogja jelenteni. A két intézmény kialakítását tekintve végül az a helyzet állt elő, hogy a gyermekjóléti szolgálatok kiépítési kötelezettsége időben a családsegítés elé került. Az első gyermekjóléti szolgálatok a családsegítés rendszeréből épültek ki, az intézmények döntő többsége-mint ahogy az várható volt- a családsegítéssel alkot szervezeti egységet.

A közelmúlt történései közé tartozik egy, a gyermekjóléti szolgálatokat érintő jogszabály módosítása, amelyet javasoltunk. Széles körben tapasztaltuk az iskolák kirekesztő attitűdjét a tanulási és magatartási problémákkal rendelkező gyermekek irányába. Már nem csak az iskolai napközitől, rendezvényektől, szabadidős foglalkozásoktól, szakköröktől, nyaralásokból rekesztették ki az ilyen gondokkal küzdő gyermekeket, hanem az iskolából is. Ezeknek a magántanulóvá vált gyermekeknek a többsége elvesztette az iskola elvégzésének esélyét. A jogszabály módosítása nyomán az iskolák csak a gyermekjóléti szolgálatok egyetértésével létesíthetnek magántanulói viszonyt.

A Kamarai törvény életbe lépése után nevet változtattunk, egyesület lettünk, majd 1998-tól kiegészítettük az alapszabályunkat a gyermekjóléti szolgálatok befogadásával.

A gyermekvédelem további fejlesztése érdekében minőségi javulást kell elérni az **iskolai gyermekvédelemben**. Jelenleg minden iskolában félállású gyermekvédelmi felelőst kellene foglalkoztatni, de ez sok helyen nem történik meg. Van ahol az a pedagógus kapja a megbízást akinek éppen nincs meg az elegendő óraszám, vagy egyéb diszfunkcionális eseteket is látunk.

Megoldatlan a gyermekvédelmi felelősök strukturált továbbképzése. Ez a helyzet nagymértékben nehezíti a gyermekjóléti szolgálat és az iskolai gyermekvédelem együttműködését. Ezért javasoltuk az iskolai szociális munkások hálózatának kiépítését. Álláspontunk szerint a jelenlegi rendszer helyet teljes állású szociális munkásokat szükséges foglalkoztatni az iskolákban, akik a **gyermekjóléti szolgálatok** szervezeti keretébe integráltan működnének. Ezt a javaslatunkat a szociális és családügyi miniszter támogatja, információink szerint megkezdődtek a tárcaközi tárgyalások.

2.3 Az egyesület szakmai tevékenysége

1. Intézményi vizsgálatok

Két alkalommal (1991, 1997) végeztük el a családsegítő intézmények teljes körű vizsgálatát, amelyek kiterjedtek a szervezeti és személyi feltételek, valamint a klientúra feltárására. A vizsgálatot mindkét esetben a szaktárca rendelte meg, amelyek eredményéről az országos konferenciákon is számot adtunk. (Az 1997-es megjelent a HALÓ hasábjain is)

Ezek nagy jelentőséggel bírtak, hiszen ebben az időben még nem volt statisztikai adatgyűjtés, és annál sokkal mélyebb betekintést biztosított az intézmények életébe. Az első vizsgálat eredménye felhasználásra került a törvényalkotás folyamatában is. A szociális törvény módosítása ismét napirenden van, ami szükségessé tenné a családsegítés ismételt vizsgálatát.

A gyermekjóléti szolgálatokról idáig nem készült ilyen mélységű elemzés, aminek nagy szükségét érezzük.

2. Szakmai érdekvédelem

A szakma újszerűségéből adódóan sok olyan kérdés merül fel az önkormányzatok és az intézmények körében, amelynek megválaszolását egyesületünkől várják. (A korábbiakban a kérdések leginkább a segélyezés körében merültek fel) Ezekben az esetekben állásfoglalásokat készítünk, amelyek segítik a problémamegoldás folyamatát.

A szakmai diszkrepanciák gyakran súlyos konfliktusokat okoznak az intézmények és az önkormányzatok viszonylatában. Ilyen esetekben teljes körű intézményi elemzéseket készítünk, amelyek megoldást jelentenek a problémára. Természetesen ebbe a körbe tartozik -ha nem a legfontosabb- a fent leírt jogszabály alkotási folyamatban való részvételünk is.

A szakmai érdekvédelmet erősíti a Szociális Szakmai Szövetség munkájában való részvételünk, amelynek alapító tagja vagyunk. Több intézményt érintő szakmai kérdés esetén álláspontunkat a Szövetség HÁLÓ folyóiratában tesszük közzé.

A 257/2000. (XII. 26.) Kormányrendelet alapján továbbra is lehetőségünk van az intézményvezetői pályázatokat értékelő bizottságok munkájában való részvételre. Ennek nagy jelentőséget tulajdonítunk, hiszen az önkormányzatok nem felkészültek a pályázatok adekvát értékelésére, ezért igénylik és többnyire elfogadják az ilyen irányú segítségünket. A szakmának is érdeke, hogy megfelelően felkészült vezetők álljanak az intézmények élén.

Sikeres erőfeszítéseket tettünk a fenti kormányrendelet módosításakor a szakmai és munkavállalói érdekek érvényesülésére. (Pl. vezetői pótlék, munkaruha juttatás)

Éveken keresztül dolgoztunk a Szociális Szakképzési Bizottságban előkészítve a -mára már jogszabályban testet öltött- szociális területen dolgozók továbbképzési és szakvizsga rendszerét.

Egyesületünk a szociális szakképzés területén vizsgabizottsági tag delegálására kijelölt szervezet.

Úttörő szerepet vállaltunk a hálózatépítés elősegítése érdekében. Ezt mindenképp előtt pályázatok kiírásának szorgalmazásával (szaktárca, Parlament), célzott támogatások biztosításával, valamint a fejlesztések önkormányzati iníciálásával értük el.

Az intézmények pénzügyi finanszírozásának kérdése –mint ahogy azt a korábbiakban láttuk- a legjelentősebb problémáink egyike. Hosszú évekig próbáltuk elérni a célzott finanszírozást, amely megfelelő biztonságot jelentene a működéshez. Erőfeszítéseink részben eredményesek voltak, hiszen 1998-ban sikerült elérni egy un. kiegészítő normatív támogatást, amelyet –bizonyos megszorításokkal- az ellátásra kötelezett önkormányzatok vehetnek igénybe. Ez nagy előrelépés ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez tovább növelte a területi egyenlőtlenségeket a kisebb lélekszámú települések rovására.

Célunk a teljes körű feladatfinanszírozás elérése, amely minden településtípuson a szakmai előírásoknak megfelelő szakmai létszámmal működő szolgálatok teljes körű működési kiadásait fedezi.

Ez azért is fontos lenne, mivel a civil és egyházi szervezetek által működtetett intézmények száma alacsony, ami mindenképp előtt a finanszírozással van szoros összefüggésben.

3. A szakmai munkát segítő programok

Kezdetől fogva nagy hangsúlyt fektetünk a munkatársak képzésére, továbbképzésére. Évente megrendezzük országos konferenciánkat, regionális szinten évente több alkalommal vannak szakmai rendezvényeink, továbbképzéseink.

Az új családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok számára speciális felkészítést tartottunk a szaktárca anyagi támogatásával.

A szupervízió fontosságát elismerve előképző tanfolyamot szerveztünk, ami a képzésbe történő bekerülés előfeltétele.

A szaktárcát folyamatosan ösztönözzük olyan pályázatok kiírására, amelyek elősegítik a preventív szolgáltatások biztosítását, folyamatosan részt veszünk ezen pályázatok elbírálásában.

Kidolgoztuk a családsegítés nyilvántartási dokumentációját, a családsegítés és gyermekjóléti szolgálatok statisztikai adatgyűjtésének rendszerét.

4. Szakmai szervezetekben való tevékenységünk

Ezek ismertetésére nem térek ki, hiszen tevékenységük ismert, a HÁLÓ-ban olvashatóak a róluk szóló információk.

- Szociális Szakmai Szövetség
- Szociális Tanács
- Család és Gyermekvédelmi Szakmai Kollégium

A fentiekén kívül több társadalmi szervezet, minisztérium ad-hoc bizottságában vagyunk érintettek.

5. Kliensi érdekeket szolgáló együttműködések

Ezek közül legjelentősebb a Szerencsejáték Rt.-vel való szerződésünk, hiszen általa olyan magasabb összegű (20-100.000 Ft.) pénzbeli támogatást tudunk biztosítani a különböző krízishelyzetben levő klienseinknek, amelyet más forrásból nem lehet előteremteni.

Ennek éves összege eléri a 6 millió forintot.

Ezen kívül alkalmanként állami alapok felhasználásával családi és gyermek üdültetéseket támogattunk, vagy segítettük a hozzáférést.

3. A családsegítésben dolgozók szociológiai jellemzői

3.1 Szocio- demográfiai jellemzők

Az 1991-es és 1997-es vizsgálatok adatai szerint - megegyező arányban- a munkatársak háromnegyede nő. Az életkori megoszlást tekintve is hasonlóak az arányok, mindkét nem esetében a munkatársak többsége 30-49 éves.

Tehát a szociális munka női pályának számít, aminek több oka és következménye lehet. A másokon való segítség attitűdje közelebb áll a női szerephez, illetve a szakma alacsony presztízse és anyagi megbecsültsége miatt a férfiak inkább vezetők, vagy specialista szerepkört töltenek be az intézményekben. A tipikus női értékek befolyással vannak a munkavégzésre, a munkahelyi kapcsolatokra, a pályaképre és a kliensekkel kialakított viszonyokra.

3.2 Képzettségi jellemzők

1991-ben a munkatársak 70 %-a, 1997-ben 75 %-a, 1999-ben már csak 60 %-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Az arány romlását leginkább a munkatársi létszám több mint háromszorosára való emelkedése, és a pálya vonzerejének látványos csökkenése okozta.

1991-ben a legtöbb diplomás gyógypedagógus, pedagógus, egészségügyi, jogász valamint pszichológus volt, 1997-ben a szociális munkások kerültek az első helyre, őket követik az óvónők, pedagógusok, bölcsészek, pszichológusok, szociológusok.

Az intézményekben megnövekedtek azok a feladatkörök, amelyek nem igényelnek felsőfokú végzettséget (Pl. válságkezelés technikai lebonyolítása, adományok közvetítése, szervezési feladatok, stb.), ezért a szociális, mentálhigiénés asszisztensek nagyobb arányú jelenléte ezen változások természetes velejárója.

A családsegítőkre folyamatosan jellemző a képzéseken, továbbképzésekben való magas részvételi arány. (Egyharmaduk szakképzésben vesz részt) 1991-ben még azt gondoltuk, hogy ez a szakképzés hiányával magyarázható, de szerencsére ez a szakmai munka szerves részévé vált, nem csökkent az intenzitása. Ez lényeges különbség ahhoz a társadalmi csoporthoz képest (pedagógusok), ahonnan a legtöbben rekrutálódtak.

3.3 Szakmai és munkaerőpiaci karrier

1991-ben alig volt pályakezdő a területen, 1997-ben 11% , akiknek az aránya fokozatosan emelkedik. Mivel az intézmények munkaerő felvevő képessége jelentős, ezért ez további lehetőséget jelent a pályakezdő szociális munkások számára.

A gyakorlati tapasztalatok szerint a családsegítőben folyó munkához előnyös, ha nagyobb számban kerülnek be szakmai és élettapasztalattal rendelkezők. Már annak is érződik a pozitív hatása, ha a pályakezdő szociális munkás az iskola előtt néhány évet eltöltött a gyakorlatban.

A szociális pályát választókat minden vizsgálati időpontban szakmai okok motiválták, fejlődési lehetőséget láttak benne. Az intézmények munkaerő megtartó képességét elsősorban a jó munkahelyi közérzet, a „csapatmunka” indokolja.

A legkevésbé a kereseti lehetőségek motiválták a pályaválasztást. A szociális munkások 12 %-a ugyanakkor csak más lehetőség hiányában kötött ki a családsegítőknél.

A munkatársak anyagi helyzetének romlását jelzik a más munkahelyen történő többlet munkavállalások arányának erős növekedése. Aki teheti külön munkákat vállal.

Ez veszélyeket rejt magában, hiszen ilyen leterheltség mellett (többnyire szociális területen történik a különmunka) károsodik a munkatársak egészségi állapota.

3.4 A végzett munka és szakma értékelése

A munkavégzés okozta megterhelés nagysága növekedést mutat, 1991-ben 38 % panaszkodott nehezen regenerálható fáradtságra, 1997-ben ez az arány 50 %-ra emelkedett.

A regenerálódás elősegítése érdekében a legfontosabbnak a rendszeres szupervíziót, a nagyobb munkavégzési szabadságot, és a heti munkaidő csökkentését tartják.

Meglepő, hogy már 1991-ben az intézmények 33 %-ánál működött szupervíziós csoport, és 21 %-uk vett részt szervezetfejlesztésben. Az esetmegbeszélő csoport és az egyéni konzultáció már ekkor teljes körű volt.

A munkatársaknak több mint a fele véli úgy, hogy nem elég magas a szakma presztízse, amelynek helyzetével a magasabban iskolázottak és a magasabb beosztásúak a legelégedetlenebbek.

A vizsgálatok azt mutatják, hogy a munkatársaknak a fele elégedett a munkahelye által nyújtott szakmai szabadsággal, és úgy vélik, hogy nagy mértékben múlik az ő saját szakmai elképzelésein, hogy mit és mennyit dolgozik munkahelyén. Egyötödük nem elégedett ilyen szempontból munkahelyével. Különösen az alacsonyabban iskolázottak között találunk elégedetlenekeket.

5. A családsegítés tevékenység rendszerének fejlődése.

A családsegítő munka az évek során sokat változott, fejlődött. Ez nem csupán a jogszabályi változásból ered (az nem is volt túl jelentős), hanem magába foglal néhány korábban deklarált alapelven való túllépést is. (Ezt nem mindenki fejlődésként élte meg. Ilyenek pl. a családsegítők segélyezése, önkéntesség) A Szakma fejlődésének, professzionálissá válásának legfontosabb oka a szociális szakemberek nagyarányú megjelenése, az intézményi hálózatok (családsegítő és gyermekjóléti szolgálatok) kialakulása, a tevékenység etikai és jogi szabályozása, valamint társadalmi befogadása.

5.1 A családsegítés társadalmi szemléletformáló hatása

A családsegítés, a szociális munka megjelenése, a társadalomba történő beépülése új értékeket, szemléletmódot, problémakezelési eljárásokat hozott magával.

Korábbiakban a szegénység egyéni gondként, működési zavarként értelmeződött, hiszen a munkaerőpiaci megjelenésre mindenkinek lehetősége volt. (vagy kötelezték)

A társadalomban meglevő működési zavarokra, a hátrányos élethelyzetek átörökítésére, az egyén akaratától független hatásokra kevés figyelem jutott. Mindenki számára ismerős fogalmak az „önhibás, érdemtelen szegény”, amelyeket szerencsére már kevesebbszer lehet hallani, de a társadalomban való jelenlétük még elvitathatatlan.

A magam részéről azt a szemléletformáló tevékenységet, amelyet a családsegítők az előítélet mentesség elősegítése, a szolidaritás megteremtése, a társadalom és az egyén együttes felelősségének elismerése, a szegénypolitika mellett az aktív szociálpolitikai eszközök használatának fejlesztése területén elértek alapvető értéknek tekintem.

A családsegítők tevékenységüket a helyi társadalmakban fejtik ki, azon keresztül érvényesül szemléletformáló hatásuk.

Működésük gyakran konfliktusokat is előidéz az önkormányzatokkal, mivel:

a./ A családsegítők működése felszínre hozza a látenszen meglevő szociális problémákat is, amelyek fokozódó igényként jelennek meg.

b./ A családsegítők közvetítő funkciót töltenek be a lakosság és az önkormányzatok között azáltal, hogy jelzik a lakosság problémáit, illetve visszajelzik az önkormányzati döntések lakosságra gyakorolt hatását.

c./ A családsegítők szolidárisak a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokkal

d./ A családsegítő kritikus magatartású tanúsít az önkormányzat szociálpolitikai tevékenységére, lakossági csoportokat érintő döntésekre vonatkozóan

Az önkormányzatokkal való együttműködés területén napjainkra elértük, hogy kezdünk egy „nyelvet” beszélni, az alapvető konfliktusok megszűntek, a munkatársak jelentős része tagja, résztvevője a szociális bizottságoknak. A civil szervezetekkel való kapcsolat során a családsegítők befolyást gyakorolnak a helyi társadalomra, növelve az elesettek iránti szolidaritást, csökkentve az előítéleteket.

5.2 A családsegítés szervezeti keretei

Az önkormányzatoknak többféle lehetőségük van szociális intézményeik szervezeti formájának kialakítására.

E mellett dönthetnek úgy is, hogy vállalkozással, civil vagy egyházi szervezettel kötött szerződés útján tesznek eleget ellátási kötelezettségüknek. (Erre 1993-óta van lehetőségük)

1997-ben és 1999-ben is a családsegítők 8 %-át működtették civil szervezetek. (Ez 1997-ben 7, 1999-ben 40 intézményt érintett) A szociális alapellátásokban egyébként is alacsony a civil részvételi arány, az inkább a szakellátásokat érinti. Ennek oka mindenekelőtt a finanszírozásban található, mivel a szociális alapnormatíva alacsony volta nem fedezi a kiadásokat, az önkormányzatoknak saját forrásaikkal ki kell azt egészíteni, illetve azzal az önkormányzatoknak nem kell elszámolni.

A családsegítők sem nagyon szorgalmazzák az ilyen típusú átalakulásokat, hiszen a közalkalmazotti jogviszony erős garanciát jelent a munkavállalókra nézve.

A non-profit módon működő intézmények kedvező tapasztalatai, és a várható EU csatlakozás miatt célszerűnek látszik elősegíteni ezt a folyamatot.

A kezdetben megalakult családsegítők többsége **önálló** vagy részben önálló intézményként kezdte meg működését. Az évek során az a tendencia rajzolódott ki, hogy az önkormányzatok szociális alapellátásaikat egy intézménybe integrálták, illetve az új ellátásaikat (amelyek többsége a családsegítők kezdeményezésére jött létre) csatolták hozzá.

A gyermekjóléti szolgálatok többsége is a családsegítőkkel alkot szervezeti egységet.

A vizsgálatok szerint az ilyen formában való működés megfelelő szakmai önállóságot jelent (a 7 fokú skálán a legtöbben 6-7 pontot adtak önállóságukra).

A kisebb települések számára a **társulásos** formát tartjuk kívánatosnak, hiszen ők csak abban az esetben tudják érvényesíteni a szakmai követelményeket, és a szakszerű helyettesítést.

A legnagyobb nehézséget a **tevékenységként** szervezett szolgáltatások jelentik, amelyek száma 1999-től kezdett növekedni, miután kötelezővé vált az ellátás.

1999-ben az 558 szervezeti egységből 111 működött tevékenységként. Ez a szám nagyon magas. A problémát nehezíti, hogy a 111 között sok a félállású, vagy más munkakörhöz csatoltan dolgozó szakember. Számukra nehezen elérhetők a továbbképzések, konzultációk, esetmegbeszélések, helyettesítések. Ezek az ellátások sokszor formális megoldásokat takarnak.

Amennyiben minőségi fejlődést kívánunk elérni, úgy a minimálisra kell csökkenteni az ilyen típusú szolgáltatásokat.

5.3 A családsegítők segélyezési gyakorlatának fejlődése

A családsegítésben kezdettől fogva jelen van a kliensek valamilyen formában történő pénzügyi támogatása, amely a legtöbb problémát kiváltó kérdések egyike volt.

1985-ben az egészségügyi és a pénzügyminisztérium közös **útmutatót** bocsátott ki a családsegítő központok segélyezési tevékenységét illetően, a következők szerint:

a./ A segélyezési alap célja az átmenetileg nehéz helyzetbe került családok gyors (azonnali) támogatása

b./ Olyan esetekben adható, ha a jogszabályok más segítségnyújtási lehetőséget kizárnak

c./ A nevelési és szociális segélyekre vonatkozó jogszabályokat nem kell rá nézve alkalmazni

d./ A segélyezés gyakorisága és az egy alkalommal kifizethető összeg felső határa nincs megkötve, de figyelembe kell venni:

- az éves segélykeret nem léphető túl
- a segély nem lehet rendszeres megélhetés forrása
- az egy összegben kifizetett segély csak kivételes esetben haladhatja meg a rendkívüli szociális segély egy évben egy fő részére kifizethető teljes összegét (1985-ben 8.200 Ft.)

e./ A segély megállapítása határozathoz nem kötött

f./ Biztosítani kell az azonnali kifizetés lehetőségét

A segélyezési útmutatón jó érzékelhető az a bizonytalanság, amellyel az akkor jelentkező szegénység kezelésére próbáltak tüneti megoldást találni.

Vizsgálataink szerint 1991-ben az intézmények 85%-a, 1994-ben már csak 64%-a rendelkezett segélykerettel.

A segélykeret éves összege intézményenként jelentős eltéréseket mutatott, nagyságrendjét tekintve 32 %-uk 500 ezer és 1 millió, 30 %-uk 1-3 millió forint közötti összeggel rendelkezett. Több intézmény kamatmentes kölcsönt is biztosított segélykeretéből.

A családsegítők által biztosított segély a kliensek körében gyorsan népszerűvé vált, a nagyobb összeggel rendelkezők munkájának jelentős része a segélyezés körül zajlott. Ez a tevékenység ugyanakkor fokozódó konfliktushelyzetet teremtett előbb a tanácsi, önkormányzati hivatalokkal, majd a kliensekkel szemben.

A hivatal kezdettől ellenérzéssel viseltetett a családsegítők „laza” segélyezésével, a megítélés szemléletével szemben. (Nem kell határozatot hozni, nem vizsgálták az „érdemességet, önhibát”, vagyoni helyzetet, stb.)

Problémát okozott az önkormányzatok által különböző címeken adott, és a családsegítők segélyezésének koordinálása, amelyet nem sikerült megoldani.

A szociális helyzetek nagyarányú romlásának következtében olyan mértékű segélyigények jelentek meg, amelyekkel a családsegítők nem tudtak megbirkózni. Ezért azt a megoldást választották, hogy csak a gondozott családok részére biztosították ezt az ellátást.

Ez viszont a kliensekkel való konfrontációhoz vezetett, mivel nehezen vált számukra érthetővé a gondozási folyamat részeként funkcionáló segélyezés, emiatt egyre kiszámíthatatlanabbnak érezték.

A segélykeret nagyságrendje az

alatt nem emelkedett, ezért egyre szűkülő

lehetőséget jelentett. Az adójogszabályok változása, valamint a szociális törvény megjelenését követően a segélyezés jogszerűségének problémái is felvetődtek.

A szaktárcák és az adóhatóság különböző állásfoglalásai sem oldották fel a konfliktusokat, ellentmondásokat.

Vizsgálataink szerint az önkormányzati rendeletek nem szabályozták a családsegítés segélyezését, az intézmények szabályozásai is pontatlanok voltak.

Mindezek mellett szakmai nehézségek is felmerültek, hiszen a gondozási folyamat során a kliens anyagilag is függő helyzetbe került segítőjétől, ami rontotta, sokszor ellehetetlenítette a segítő kapcsolatát.

A probléma kiküszöbölésére 1993-ban azt javasoltuk, hogy a családsegítők segélyezés helyett összegében egy lényegesen szűkebb körű, bizonyos krízishelyzeteken átsegítő természetbeni juttatást, vagy prevenciós szolgáltatást biztosítsanak. E mellett szorgalmazzák az önkormányzatoknál, hogy a családsegítők által biztosított segélyezés előnyei jelenjenek meg azok rendeleteiben.

Ennek megvalósulása hosszú folyamat eredménye lett, amely számtalan vitát gerjesztett szakmán belül és azon kívül is.

A segélyezés kapcsán fontos megemlíteni az önkormányzati segélyezés gyakorlatának negatív hatásait.

A segélyezés önkormányzatokhoz való delegálásának legfőbb indokaként a lakosság szociális helyzetének jobb ismeretét, így realisabb döntések lehetőségét szokták említeni.

A családsegítők gyakorlati tapasztalatai sajnos ennek pont az ellenkezőjéről tanúskodnak.

A döntéshozó helyeken (pl. bizottság) a személyeskedések, minősítgetések gyakorlata valósul meg, és nem rendelkeznek pontos információkkal, inkább fél-információk, „hallomások” dominálnak, mivel alapos környezettanulmányok nem készülnek. (Az nagyon munka és időigényes, és amúgy sem feltétlen van befolyással a döntésre)

A másik oldalon viszont kiválóan alkalmas az önkormányzatok és a lakosság, illetve az egyes lakossági csoportok **szembe állítására**, így a szolidaritás gyengítésére.

A lakosság haragszik az önkormányzatra mert kevés segélyt ad, mert a segélyek többségét a kisebbségek támogatására fordítja (tudjuk, hogy ez nem így van), és nem érti, hogy a szomszéd miért kapott többet...

A segélyezés tovább növeli az amúgy is meglévő területi egyenlőtlenségeket, mivel az önkormányzatok anyagi lehetősége jelentősen eltér e tekintetben is.

Ahány önkormányzat, annyiféle szociális rendelet, ráadásul néhány segélyfajta esetén (pl. lakásfenntartási támogatás) hatalmas adminisztráció szükséges.

Az önkormányzati segélyezés szervezetének és formájának átalakítását tartjuk szükségesnek.

5.4 Az aktív családsegítés néhány jellemzője

A családsegítők kezdettől fogva az aktív eszközök használatát preferálták szociális és mentálhigiénés munkájuk során. A szegénypolitika folytatásához soha nem rendelkeztek megfelelő eszközökkel. Egyedül a korábbi időben jelentősebb arányban folytatott segélyezés hatott ilyen irányba, de az rövid idő alatt megszűnt.

Az aktív eszközök használata nagyon időigényes, és rövid távon látványos eredményt nem tud felmutatni, hiszen mélyreható változásokat kíván elérni. Az elért eredmények ugyanakkor maradandóak.

A szegénység nagyarányú növekedése, a krízishelyzetek számának gyarapodása következtében sajnos a családsegítőknek egyre kevesebb kapacitása marad a hosszú távú gondozási folyamatokra, mivel a szakmai létszámokban jelentősebb növekedés nem következett be.

Az aktív családsegítés néhány fontosabb jellemzője:

a./ Az aktív szociálpolitikai eszközök használatának preferálása

b./ A problémák kezelésének rendszerelméleti megközelítése, amely kiterjed:

- a család egységes rendszerként történő szemléletére
- az intézmények rendszerkénti egymáshoz kapcsolására
- az emberek összekapcsolása olyan rendszerekkel, amelyek szolgáltatásokat, forrásokat vagy lehetőségeket nyújtanak

c./ A segítségnyújtás nem korlátozódik a kliensekre, a kialakult helyzetért felelős környezetben is változásokat szorgalmaz. A rendszerekben az emberi tényező és a szervezet hatékonyságának elősegítését is megcélozza.

d./ A lakosság szociális helyzetének folyamatos figyelemmel kísérése, új ellátási formák bevezetésének kezdeményezése

e./ A spontán igények mellett felkínálja szolgáltatásait a rászorulóknak, a támogatások kiépítésével elébe megy a szükségleteknek

f./ Feltáró tevékenységet folytat, igyekszik a kialakulóban levő problémákat megragadni.

g./ Jelentős hangsúlyt kap a prevenció, preferálja azok az eszközöket, amelyekkel a zavarok megelőzhetők.

h./ A segítő folyamat során a családokat támogató egyéb intézmények aktivitásának összehangolása. (koordináció)

i./ Széleskörű, a lakosság igényeihez rugalmasan alkalmazkodó szolgáltatási rendszer kiépítése.

j./ Az aktív családsegítés hosszabb távú, tervezhető folyamatot jelöl.

k./ Arra törekszik, hogy a zavar elhárítása után a család önállóan legyen képes működni, a működőképességét megőrizni.

l./ Az egyéni segítségnyújtás mellett hangsúlyt fektet a csoportos tevékenységekre is.

5.5 A családsegítés ügyfelei

A családsegítés kezdete óta lényeges változás következett be az ügyfélkörben.

a./ Korábbiakban jellemző volt a hátrányos élethelyzetek jobbításának szándéka, megfelelően motiváltak voltak a változások eléréséhez szükséges együttműködésre.

Mára kialakultak azok a társadalmi csoportok, akik beletörődtek rossz helyzetükbe, mivel a felemelkedés irányába tett erőfeszítéseik kudarcot vallottak, a küzdelem felemesztette belső és külső tartalékaikat.

Ezek a családok már nem kívánnak felemelkedni, nem fizetik tartozásaikat, jelentős közüzemi díjhátralékot halmoztak fel.

Céljuk a napi megélhetés biztosítása lett. Ennek érdekében ha tehetik sok gyermeket vállalnak, igyekeznek kihasználni a segélylehetőségeket. Már hiányzik a komoly munkavállalási szándék és az olyan irányú elkötelezettség, hogy gyermekeik iskoláztatása révén legalább ők kerüljenek ki ebből a helyzetből. A család tagjai között gyenge a kohézió, nem működnek a természetes segítő kapcsolatok. Életvitelük rövid távú, a jelenre való orientáció jellemzi.

A családsegítők irányába tett elvárásaik elsősorban az érdekkijáráásra, ügyintézésre korlátozódnak.

Ezek az élethelyzetek tömegmérésekben jelentek meg, ami változásokat idézett elő a családsegítés tevékenységrendszerében.

b./ A szociális törvény módosítását követően megjelent egy olyan ügyfélkör, akik nem önként keresték a kapcsolatot a családsegítőkkal, hanem erre az önkormányzat kötelezte őket. Ez egy kisebb „földrengést” okozott a szakmában, a kérdéskör megvitatására 1997-ben országos szakmai tanácskozást szerveztünk.

Felmerült a kérdés, hogy lehet-e működőképes a segítő kapcsolat, ha az nem önkéntes kezdeményezésre jött létre?

Abban az időben már voltak olyan tapasztalataink, hogy a felajánlott segítséget –amikor a segítő kezdeményezte a kapcsolatot- az ügyfelek döntő többsége elfogadta. Azt is tudtuk, hogy az együttműködésre kötelezettekkel másfajta munkát kell folytatni mint azokkal, akik önként keresték a kapcsolatot.

Abban is biztosak voltunk, hogy ezek az emberek együttműködési kötelezettség nélkül elvesztik valamennyi intézményi kapcsolatukat.

Mindezek miatt nem elleneztük a törvény ilyen irányú módosítását, ami részben a szakma megosztottságához is vezetett.

(Az Ombudsman is vizsgálta a kérdést, cikkek jelentek meg róla az ÉS-ben)

Az együttműködésre kötelezettekkel folytatott szakmai munka tapasztalatai kedvezőek.

Az együttműködésben résztvevőkkel reális közös célok fogalmazódnak meg, önértékelésük pozitív változása képessé teszi őket erőfeszítések megtételére helyzetük változtatásához.

c./ A családsegítés ügyfélkörének változásai

a./ Segélyezés

A leggyakrabban segélyezettek rangsorában 1991-ben a nyugdíjasok álltak az élen, őket a leszázalékolt, rokkant, tartósan betegek, az aktív keresős családok, az egyedül álló szülők és gyermekeik követték. A munkanélküliek a 7. helyet foglalták el a lehetséges 11-ből. 1994-ben a leszázalékoltak kerültek az élre, és a munkanélküliek a második helyre.

Az a tendencia rajzolódott ki, hogy a kiszámítható jövedelemmel rendelkezők hátrébb szorultak a segélyezettek rangsorában a bizonytalan élethelyzetű csoportokhoz képest.

A későbbiekben a segélyezés szerepe lecsökkent, ezért azt nem vizsgáltuk.

b./